

YABANCILAŞMA VE TELEVİZYON

Özkan ÖZ

GİRİŞ

Teknolojinin her alanda çok hızlı ilerlediği bir çağı yaşıyoruz. Bu çağa teknolojinin egemen olduğundan hemen hemen hiç kimsenin kuşkusuz yok. Bu teknolojik gelişim, sadece çalışma hayatı sınırları içinde kalmayıp, insan hayatındaki serbest zamanları da etkilemektedir. Bu serbest zamanlarda gerçekleştirilen etkinlikler, kimileri için insanın özgürleşmesi, kimileri için de yabancılaşması anlamına gelmektedir.

İnsanların serbest zamanlarında çeşitli ihtiyaç ve yönlendirmelerle bir anda karşı karşıya kaldıkları en önemli şey kitle iletişim araçları, özellikle de televizyondur. Bu yazı, teknolojinin bir getirisi olarak, televizyonun insan hayatındaki yerini, sadece bir boş zaman aracı olup olmadığını, eğer böyle ise bile insanı köleleştirici unsurlar taşıyıp taşımadığını tartışmaya çalışacaktır.

Tabii, bu noktada ilk ve en önemli unsur olarak karşımıza 'teknoloji' çıkmaktadır. Birçok düşün adamı çeşitli zamanlarda teknolojiye çeşitli anlamlar yüklemişler ve insan hayatındaki yerini sorgulamışlardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TEKNOLOJİ

Teknoloji ve İnsan

Gelişen teknolojinin etkilerinden, ister olumlu ister olumsuz, insanların kendilerini soyutlamaları, ona uzak durmaları çok zordur. Kimi düşünürler teknolojiyi insanlaştırıcı bir öge olarak görürlerken, kimileri de insanın yabancılaşmasına bir etken olarak değerlendirirler.

Bugünkü teknolojik gelişim çok hızlıdır ve çalışma hayatının sınırları içinde kalmayıp aile hayatı ile serbest zamanı da etkilemektedir. Doğal çevremizi, yaşama koşullarımızı değiştirir. Reklam ve propaganda gibi yollarla insan usunu koşullar.¹ Kitle iletişim araçlarının etkisiyle Amerikalıların çoğu iş dışındaki zamanlarını yaratıcı iş veya diyalog yerine Burger King veya McDonald's gibi yerlerde geçirir.²

Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno ikilisi, günümüzün toplumlarında kişilerin toplumsal ilişkilerinin işe yönelik bir bütünleşme içine girmiş olmaları nedeniyle, reel-yaşam ile serbest zaman arasında bir fark kalmadığını belirtmektedir.³ Aristo'nun 'özgür ve yüceltici düşünce yeteneği kazanabilmenin kaynağı' saydığı serbest zaman, günümüzde bu niteliğinden soyutlanarak, toplumsal sistemle bütünleşmeye yönelik pragmatik bir anlam

¹ Mathilde Niel, 'Teknoloji Görüngüsü: İnsanın Kurtuluşu mu, Yabancılaşması mı?' *Yeni Dergi*, 6,72(Eylül 1970), s.183.

² İrfan Erdoğan ve Korkmaz Alemdar, *İletişim ve Toplum*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990), s.219.

³ Ünsal Oskay, 19. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri, (İstanbul: Der Yayınları, 1993), s. 219.

kazanarak 'yeniden-üretme zamanına' dönmüş bulunmaktadır.⁴

Kamunun edilgenleştirildiğini söyleyen bu düşünürlerden başka, teknolojinin zekayı uyandırdığını, yaratıcılığa bir uyarıcı olduğunu öne sürenler de vardır. Fransız iktisatçılarından Jean Fourastie ve Louis Armand bu görüştedirler. Onlar çağdaş dünyanın, makine ve örgütler bulgulamaya ve geliştirmeye yatkın, yaratıcı uslar gereksediğine ve gittikçe karmaşıklaşan makineleri kullanmak için usta ve zeki işçilere gereksinim olduğunu söylerler.⁵

Teknolojinin Avantajları mı?

Fourastie ve Armand tarım ve sanayi sektöründe çalışan işçilerin zamanla daha bireysel hizmetleri kapsayan üçüncü sektöre geçeceğini tasarlamaaktadırlar. Otomasyonun artması ile ve bu doğrultuda işçilere olan gereksinimin azalmasıyla berberler, boyacılar, onarıcılar, dişçiler, doktorlar, öğretmenler, banka ve sigorta görevlileriyle öteki memurlara olan istek artacaktır. Tüketim anlamında bir doyum noktasına erişilecek ve insanlar sanat yapıtlarına daha fazla yöneleceklerdir.⁶

1892 yılında yazdığı bir makale ile hala geçerli yanları olan düşünür Thorstein Veblen'in söyledikleri ilginçtir. 1892'de Amerikan Marksistleri'nin tezlerine karşı yazdığı bir makalesinde Veblen, işçi sınıfının , teknolojideki gelişmeler nedeniyle bu çevrelerin beklediğinin tersine, mutlak yoksullaşma süreci içine sürüklenmediğini; işçi sınıfının bağımlı bir sınıf olma durumundan kurtulamayışının, teknolojideki gelişmeler sayesinde artan toplumsal üretimden elde edebildiği payın giderek artmakta olmasına

⁴ Aynı, s. 334.

⁵ Niel, Ön.ver., s.185.

⁶ Aynı, s.185.

bağlanması gerektiğini ileri sürebilmiştir. Veblen, işçi sınıfının çok iyi bilinçlenmedikçe yoksullaşmaktan ötürü değil, artan toplumsal üretim içindeki paylarının, görelî olarak azalsa da, mutlak anlamda artmakta oluşundan dolayı toplumdaki bağımlı konumunun farkına varamadığını ileri sürmüştür.⁷ Veblen'in bu yazısını günümüzün koşulları açısından değerlendiren John P. Diggins, Veblen'in yazısının en önemli yanını 'işçi sınıfının ve diğer çalışan katmanların siyasal yönden bilinçlenemeyişleri ile tüketim ideolojisi arasındaki işlevsel bağıntıyı oldukça erken bir dönemde farkedebilmiş olması' olarak belirtmektedir.⁸

Veblen'e göre aylak sınıfın (egemen sınıfın) toplumdaki üst konumunu sürdürmesini sağlayan alt sınıflar üzerindeki zihinsel etkisidir. Bağımlı kesimler üzerinde bu etkinin kurulabilmesi, üretimde kullanılan teknolojinin gelişkinlik düzeyine göre ve farklı içerikler aracılığıyla olmuştur. Veblen'e göre, gün gelecek, gene teknoloji etmeninin kendi gelişmesi ile, üretimin tüm sınıflara yeteceği bir düzeye erişilecek; böylece üretim süreçlerinde işe yarayacak 'mühendislik' gibi doğrudan toplumsal üretime katkıda bulunabilecek olan işlerde çalışanların toplumsal itibar kazanmaları ve bağımlı konumdaki sınıflar ile egemen durumundaki 'aylak sınıf' arasındaki bugünkü toplumsal statü farklılıkları ortadan kalkacaktır.⁹

Diggins, işçi ve emekçi kitlelerin bugün içinde buldukları yanlış bilincin teknolojiden değil, bir sınıf olduğu halde bir sınıf bilinci edinemeyen; yaşamını tek tek kişiler olarak sürdürdüğü için, bireyleşme olanağı bulamayan kitle toplumu insanının yaşam pratiğinden kaynaklandığını söyler.¹⁰

⁷ Oskay, *Ön.ver.*, s.266.

⁸ *Aynı*, s.270.

⁹ *Aynı*, s.265.

¹⁰ Oskay, *Ön.ver.*, s.333.

İnsanın Yabancılaşması mı?

On sekizinci yüzyıldan bu yana, özellikle on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda bilimsel ve teknolojik buluşlar, kutsalı (dinsel, ahlaki, toplumsal değerler) dünyadan atmışlardır. Fakat insan bu sefer teknolojiyi kutsallaştırmıştır. Bu sefer de teknolojik totalitercilik hayatın her yerine sızmıştır. Devletin ve ideolojilerin hizmetine verildiğinden bu yana, teknoloji daha da ürkütücü olmuştur.¹¹

Geçmiş yüzyıllarda katedrallerin oluşturduğu toplumsallaşmayı, günümüzde, aynı anda, tek bir ülkede milyonlarca insanın izlediği Dallas, vs. gibi diziler yapmaktadır. Bu tür yayınlar ise, dış gerçekliğin anlaşılmasına yardım edecek bir 'bellek edindirme'den çok; insanın reel yaşantısını haklılaştırıcı algı ve değerlendirme yinelemelerini amaç edinmişlerdir. Eğlence buralarda öncelik taşımakta; fakat bir yazarın deyişiyle, örneğin en çağdaş kitle iletişim aracı olan televizyon 'tarihi olayları işlerken tarihi yemekte, tüketmekte, çarpıtmakta, yeniden kurgulamakta, gönlünün istediğince değiştirmekte' ve tarih televizyonun karşısında kendini savunamaz duruma düşmüş bulunmaktadır.¹²

Habermas modern toplumlarda tekeli çıkarların paralelinde hegemonik bir kültür bulunduğunu, kitlelerin bu kültürü benimsediğini ve bu hegemonik kültüre dayalı yapay bir consensus (fikir birliği) oluştuğunu söyler. Dolayısıyla demokrasinin özgürlükçü özünü yitirdiğini, bilimin teknoloji için vazgeçilmez bir öge olduğunu ve insancıl değerlerden yabancılaştığını, herşeyin amaçsızca eylemler biçiminde düzenlendiğini söylemektedir. Siyasal iktidarın karar alma süreçleri içinde kamu,

¹¹ Niel, Ön.ver., ss. 187-188.

¹² Oskay, Ön.ver., s 333.

depolitize edilmiş, kitle iletişim araçlarının yayınladığı eğlendirici ve oyalayıcı programların tüketicisi olmaya indirgenmiş ve edilginleştirilmiştir.¹³

Marx'a göre insanlık tarihi, insan varlığının giderek gelişmesi, ama aynı zamanda giderek yabancılaşması anlamına gelmektedir. Marksist kurama göre, insan ancak sosyalizm sayesinde yabancılaşmadan kurtulup özüne dönecek ve kendisini bulacaktır. Yabancılaşmış insan dış dünyayı ve kendi varlığını, nesnesinden farklılaşmış özne gibi pasif olarak seyretmekle yetinir.¹⁴

YABANCILAŞMA

Marksist İdeoloji ve Yabancılaşma

Marx için emek ve işbölümü yabancılaşmanın birer göstergesi olmaktadır. Emek insanın doğa ile ilişkisi, yani elle, zihinsel veya sanatsal faaliyetler yoluyla kendisini gerçekleştirdiği yeni bir evren yaratmasıdır. Emek, özel mülkiyet ve işbölümü geliştikçe, insan gücünü ifade etmek ve dışsallaştırmak olan temel niteliğini yitirir ve (emeğin) ürünleri giderek insandan, onun irade ve arzularından farklılaşmış ve bağımsızlaşmış birer varlık olurlar.¹⁵ 'Emeğin ürünü, bir nesneye aktarılmış, maddeleşmiş emektir: Emeğin nesnelleştirilmesidir. Emeğin gerçekleştirilmesi, emeğin nesnelleştirilmesidir.¹⁶

İşçi ne denli çalışırsa, üretim işlemlerindeki verimlilik ne denli arttırılırsa, işçi o denli nesnelleşmiş-emek yitirmiş

¹³ Aynı, s.261.

¹⁴ Barlas Tolan, Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma, (Ankara: Toplum Bilimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1980) ss.142-143.

¹⁵ Aynı, s.145.

¹⁶ Karl Marx, 1844 Felsefe Yazıları, Çev:Murat Belge (Ankara: V Yayınları, 1986), s.73.

olmaktadır. Nesnelleşmiş emek yitirimi, işçi için karşı sınıfın çıkarlarına işleyen çeşitli ekonomik ve toplumsal başka süreçler aracılığı ile, gerçekliğin yitirilmesine, nesneye bağımlılığa ve yabancılaşmaya dönüşmektedir.¹⁷

'Çalışma işçinin dışındadır, yani özsel varlığına ait değildir. Onun için çalışırken kendini olumlamaz, inkar eder; mutlu değil mutsuzdur; fiziksel ve zihni enerjisini serbestçe geliştirmemez; bedenini harcar ve zihnini yok eder. Onun için işçi ancak çalışma dışında kendine gelir ve çalışırken kendisinin dışındadır. Çalışmadığı zaman kendindedir, çalışırken kendinde değildir. Onun için çalışması gönüllü değil, zorlamadır; zorla çalıştırılır.'¹⁸ İşçi üretim eyleminde edilgin ve isteksizdir. Çalışması, emeğinin dışındaki gereksinimlerinin doyumlandırılmasının aracı durumundadır. İşçi yalnız hayvansal işlevlerinde, yani yerken, içerken, çocuk yaparken ve olsa olsa evinde, giyiminde, vb. serbestçe etkin olabilir. Hayvansı özellikleri insani, insani özellikleri hayvansı olmuştur.¹⁹

Çağdaş teknolojiye geçiş, Marx'a göre, üretim sürecinin üretkenliğini emeğin istihdam yöntemlerindeki etkinlikleri gelişmelerle arttırdığı için, işçinin insansal niteliklerinde bir gelişmeye gerek göstermemiştir. Emeğin üretkenliğindeki artışın bu şekilde yapılabilmesinin sonunda, emek güzel ve nitelikçe zengin şeyler üretse de işçi için sadece yoksullaşma yaratmaktadır.²⁰

Marx, 1844 Felsefe Yazıları'nda şöyle diyor: 'Ücretler yabancılaşmış emeğin dolaysız sonucudur ve yabancılaşmış emek özel mülkiyetin dolaysız nedenidir. Onun için birinin yıkılması, ötekinin de yıkılması demektir.' Kısaca yabancılaşma özel mülkiyetin başlangıçta nedenidir ve özel mülkiyet sonuçtur.

¹⁷ Oskay, Ön ver., s.291

¹⁸ Marx, Ön ver., s.76.

¹⁹ Aynı, s.17.

²⁰ Aynı, s.75.

Yabancılaşmış emeğin özel mülkiyet ile olan ilişkisinden kurtuluşu Marx'a göre, ancak, siyasal bir kurtuluş olarak gerçekleştirilebilecek olan bir özgürleşme şeklinde olabilir. Sanayi kapitalizmine geçişle birlikte emeğin verimliliğinin artması, emeğin yerine makinanın ikame edilmesi, sermayenin üretim süreci üzerindeki hakimiyetinin artışıyla birlikte ortaya çıkan yeni toplumsal sorunlar üretim sürecindeki teknolojinin materyal yanlarından ileri gelmeyip yabancılaşmış emek ile ücret ve özel mülkiyet arasındaki karşılıklı ilişkilerden ileri gelmektedir. Bu anlamda işçinin emeğine yabancılaşması bir üretim süreci içinde seyreden üretim faaliyetiyle olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. İşçi sınıfının olduğu kadar, tüm insanlığın kurtuluşu da emeğin yabancılaşmasına son verilmesine, üretim süreci içindeki yerinin değişmesine bağlı bulunmaktadır.²¹

Erich Fromm ve Yabancılaşma

Fromm'a göre 'Hizmetler sektöründe çalışanların hemen tümüne yakını bugün nitelikli işçiden çok daha fazla yabancılaşma içindedir. Nitelikli işçinin işlevleri bugün dahi yetenek, beceri ve iş ahlakı gibi kişisel niteliklere bağlıdır; kişiliğini, tebessümünü ve hele hele inançlarını satmak zorunda değildir. Diğerlerinin varlığını ise becerilerinin yanı sıra, uysal, ilımlı ve istenilen doğrultuda kullanılabilir olmalarından ileri gelmektedir. Ancak tüketim açısından, özellikle bürokrasinin çeşitli kesimleri ile el emeğiyle çalışan düz işçiler arasında pek büyük bir fark bulunmamaktadır. Hepsi sahip olmak ve kullanmak istedikleri yeni, sonra daha da yeni şeyleri arzulamaktadırlar. Bu halleriyle şeyler karşısında bütünüyle edilgin zincire vurulmuş tüketiciler kitlesini oluştururlar ve

²¹ Aynı, s.87.

yapay arzularını doyuran, ama doyurduğu oranda doyumdan uzaklaştıran nesnelere kölesi olmuşlardır. Üretken evrenle hiçbir ilişkileri bulunmamaktadır; onu tümel gerçekliği içerisinde seziniyememektedirler; çünkü bu evrenin edimli ve etkin bir parçası değildirler. Şeylere ve şeyleri üreten makinalara taparlar ve bu yabancılaşmış dünyada kendilerini bir tuhaf ve tecrit edilmiş hissederler.²²

Herbert Marcuse ve 'Tek Boyutlu Toplum'u

Marcuse da Fromm'a benzer bir yaklaşım içindedir. İşçi sınıfının Marx'ın beklediği doğrultuda yabancılaşmayı sona erdirebilecek güç olmaktan artık uzaklaşmış olduğunu vurgular. Marcuse özel olarak yabancılaşmanın ve genel olarak ileri derecede sanayileşmiş kapitalist toplumun sorunlarının aşılmasında, işçi sınıfından çok toplumdaki marjinal kesimlere ağırlık verir. Marcuse'a göre sanayileşmiş kapitalist toplumlarda, sistemle aşırı ölçüde bütünleşmiş işçilerden birşey beklemek mümkün değildir. Marx için el emeğiyle ve fiziksel gücüyle çalışan ve bu emeği sermaye sahibi tarafından sömürülen proleterya, nicel potansiyeli ve temel toplumsal haklardan yoksun bırakılmış olması nedeniyle tarihsel bir görevi yerine getirmeye hazırlanan, bu nedenle de yükselen bir sınıftır. Oysa Marcuse otomasyonun gelişmesiyle el emeğinin yerini giderek makinelerin aldığı, makinanın da daha az işgücüne gereksinim duyduğunu söylemektedir. Bu süreçte el emeğinin azalması, büyük ölçüde artan denetimi gerektirir. Bu da giderek insanların köleleşmesine yol açmaktadır. Makinanın işçilere uyutucu bir uyum getirmesinden dolayı, Marcuse işçi sınıfından umutsuzdur.

²²Erich Fromm, La conception de l'homme chez Marx (Paris: Payot, 1977) s. 99-100.' (Tolan, 1980, s. 158'deki alıntı.

Kitle iletişim araçlarının da yardımıyla insan tümüyle sömürgeleşmekte, tutum ve eylemleri ile dış dünya ile ilişkilerinin bilincine varamayan, ama toplumu yönetenlerin istediği şeyleri, istediği ölçüde, istediği yer ve zamanda tüketen bir robot doğmaktadır. Teknolojik düzenlemenin egemen olduğu toplum güdümlü hale gelmiştir. İşçi sınıfının da karşı çıkma ve aşma gücünü yitirmesiyle silahsız kalmış bu toplum, böylece 'tek boyutlu toplum' olarak nitelenmektedir.

Charles Wright Mills ve Kitle Toplumu

Mills'in de beyaz yakalılar üzerine olan yapıtı bu doğrultudadır. Sayıca gün geçtikçe çoğalan, fakat toplumsal gücün bilincinde olmayan bu ücretlilerin yabancılaşma koşulları üzerinde durmaktadır.

Beyaz yakalı çalışırken veya çalışmadan sonra hayranlıkla seyredebileceği hiçbir nesne üretmemektedir. Emeğinin ürününe yabancılaşmış olduğundan ve bütün gün ve saatlerini alışageldiği hep aynı angarya işle doldürmek zorunda olduğundan, boş zamanlarını isteyerek, ona satılan düşük nitelikli yapay eğlencelere vermekle değerlendirmektedir. İş onu sıkmakta, eğlenceleri sinirlendirmekte, bu kısır döngü ise onu tüketmektedir.

Beyaz yakalı, onu yabancılaştırmak için çaba sarfeden kitle uygarlığını saymazsak, bir kültüre de sahip değildir. Kendisini güvenlik içinde hissetmek için bağlar aramakta, ancak hiçbir topluluk, hiçbir örgüt onun bu gereksinmesine cevap verebilmek için oluştuğu izlenimini vermemektedir.

Mills çağdaş toplumdaki yabancılaşmanın en tipik görünümünü yansıtan beyaz yakalılar üzerindeki çalışmasının yanı sıra, Amerika'daki siyasal yapıyı inceleyen bir başka yapıtında da yabancılaşmaya değinir. Amerikan toplumunu kitle toplumu olarak niteler.

'Amerika'da bir kamu toplumunun varlığından söz etmek artık mümkün değildir. Bunun yerini siyasal ve toplumsal açıdan yabancılaşmış bireylerin oluşturduğu kitle toplumu almıştır.²³ Mills kitle toplumunun özelliklerini şöyle belirlemiştir: 1.) Tamamen toplama bireyler yığını durumuna indirgenen kamu, kitle haberleşme araçlarına etkilenip biçimlendirilmektedir. 2.) Kitle haberleşmesinin örgütlenme biçimi, bireylerin anında ve etkinlikle yanıtta bulunmalarına olanak bırakmamaktadır. 3.) Kamuoyunun bir kez oluşuktan sonra kendini realize etmesi için kamuca girişilmesi gereken eylemler, bu eylem kanallarını öğütleyen ve kontrol altında tutan resmi makamlarca, ya da iktidar çevrelerince denetlenmektedir. 4.) Kişilerin kamuoyu yaratabilme özgürlükleri, resmi makamlarca engellenmektedir.

Kitle toplumunda özellikle kitle iletişim araçlarının merkezileşmesini, bunun yanı sıra insan yaşamındaki belirleyici ve etkileyici rolünün artmasını temel etkenlerin en önemlisi olarak değerlendiren Mills, insanlar arasındaki birincil etkileşimin yok olmasından yakınır. Bu da sonuçta bireyleri, Marcuse'un da değindiği umutsuzluğa iter.

İKİNCİ BÖLÜM

1. TELEVİZYON

Televizyonun Günlük Yaşamdaki Yeri

İletişim teknolojisinin gelişim süreci oldukça uzundur. Alfabenin ilk bulunuşuyla başlamış, baskı makinesi, fotoğraf çekimi, pikap, sinema, radyo ile aşama aşama gelişmiştir. Gelen her yenilikle birlikte, yeni tartışmalar başlamış ve karşı görüşler ortaya çıkmıştır. 1920

²³ C.W. Mills, İktidar Seçkimleri, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974) s. 412-422.

yılında John Baird'in televizyonu getirmesi ve birden dört bir yana dağılışıyla birlikte yeni tartışmalar ortaya çıkmıştır. Kimileri için yeni bir eğlence aracı, kimileri içinse kitleleri uyuşturucu bir afyondur.

Yapılan araştırmalar televizyonun boş vakitleri dolduran bir araç olduğunu göstermektedir. Kendilerine soru yöneltilen izleyicilerin içinde sadece küçük bir azınlık televizyondaki seks, şiddet, ve kötü dilden, toplumsal amaçlarla şikayetçi olmaktadır. Çoğunluktaki grup ise hangi programları tercih ettikleri sorusuna, popüler programları izlemek istedikleri şeklinde yanıt vermektedirler.²⁴ Genel anlamda televizyon, bir topluma ilk sunulduğunda, bireylerin en beğendikleri, en tuttukları bir boş zaman oyalayıcısı olur.²⁵

Televizyon gündelik yaşantının öylesine ayrılmaz bir parçası olmuştur ki, insanlar evlerinde baş köşeye onu koymuşlardır. İzleyici ile televizyon arasında zihinsel bir ilişki vardır. Bu araç gündelik yaşam deneyinin bir parçası olmakla kalmaz; yaşamı anlamlandırmada, duygu ve düşüncelerin, önceliklerin, yaşam tarzının biçimlenmesinde, insanlara yol gösterici mesajlar gönderir. Güzel, çirkin, iyi, kötü, doğru, yanlış vb. kavramları sınamakta kullanılacak ölçütler sunar. Mekansal ve zamansal kısıtlamaları yok edip, kişileri 'küresel köy'ün çevrede olup biten herşeyden haberdar bir mensubu hissetme yanılsamasına kapılmasını özendirerek, bir yandan ona ve teknolojiye olan hayranlığı ve inancı pekiştirir, bir yandan da bu yanılsama ve inançlarla insanların başını döndürüp, reel yaşamdaki eşitsiz ilişkileri, toplumsal değişme potansiyellerini gizlemeye, örtmeye çalışır.

²⁴ Brian Groombridge, Televizyon ve İnsanlar, Çev: İbrahim Şener (İstanbul: Der Yayınları), s. 19.

²⁵ James D. Halloran, Televizyonun Etkileri, (İstanbul:İstanbul Reklam Yayınları, 1973), s.9.

Hiçbir teknoloji ürününe de, televizyona olduğu kadar eleştiri yöneltmediği söylenebilir. Bu eleştiri yoğunluğunun aracın potansiyelinin çok geniş boyutlarda olmasıyla yakından bağlantısı vardır. Televizyonu ister olumlu, ister olumsuzlayıcı olsun, tüm eleştiriler aslında 'televizyon nedir?' sorusunun yanıtlanmasında, daha genel olarak dünyayı anlama, açıklama ve tanımaya yönelik çeşitli bilimsel, felsefi, ideolojik konularla bağlantılı birer çabadır. Televizyona yapılmış eleştiriler de zaten onun teknolojisine değil, sosyo-kültürel ve ekonomik yönüne yapılmaktadır. Bu da televizyonun sadece bir teknoloji değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve endüstriyel bir biçim olduğunu gösterir.²⁶

POPÜLER KÜLTÜR

Popüler Kültür ve Televizyon

Kitle iletişim araçlarında ve özellikle televizyon alanındaki gelişmeler, bir zamanlar homojen bir kitle halinde enformasyon akımının alıcısı konumunda olan halk tabakalarının kendi içlerinde yaşayan ortak özelliklere göre belirli gruplara ayrılmalarına sebep olmaktadır. Yerel etnik özellikler ve kültürel farklar, ekonomik ayrılıklar ve insanlar arasındaki farklı ilgi alanları bu bölünmeye temel oluştururken, bir yandan da özellikle televizyon yayınlarının yönlendirmesiyle, bu grupların bazılarını veya birçoğunu etkileyen değerler ve talepler ortaya çıkmaktadır.²⁷

Bu kitlesel bölünmelerin tamamen üzerinde gerçekleşen ve farklı kesimlerden gelen farklı insanların

²⁶ Erol Mutlu, Televizyonu Anlamak, (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1991), s.10-16.

²⁷ Emin Turam, Medyanın Siyasal Hayata Etkileri, (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993), s.68.

aynı şekilde etkileri altına girebildiği bu değerler, günümüzde popüler kültür olarak tanımlanmaktadır. Kısaca, popüler kültür toplumun önemli bir kısmının paylaştığı bir değerler sistemidir. Televizyon yayıncılığının küreselliği ve ulusal sınırları tanımaması sebebiyle popüler kültürün ulusal sınırlarla belirlenmesi de söz konusu değildir. Bazı popüler kültür öğeleri tüm dünyada kendilerini kabul ettirmektedirler.²⁸

Popüler kültür kavramını 1960'larda ortaya atılan kitle kültürü kavramından ayırmak lazımdır. Kitle iletişim araçlarının hala oldukça homojen büyük kitlelere seslenebildiği o dönemlerde gündeme gelen ve herkese ulaşılabilir özelliği sayesinde insanlar arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmayı amaçlayan kitle kültürü, bu sebeple sosyalist görüş tarafından da siyasal açıdan doğru olan tek kültür çeşidi olarak tanımlanmıştır.

Aslında kitle kültürü popüler kültürün bir önceki safhası olarak nitelendirilebilir. Edgar Morin tarihte ilk defa olarak televizyon başta olmak üzere kitle iletişim araçlarının yaydığı öğelerin herkese birden ulaşabilmesi üzerine oluşan kitle kültürünün aslında 'düşüncenin sanayileşmesi' olduğunu ileri sürmüştü. Burada da amaç, mümkün olan en fazla kişiye ulaşmaktı, yalnız hedef kitle ulusal sınırlar veya tüm dünyadaki işçi kesimi gibi kesin sınırlamalarla belirlenmekteydi.²⁹

Günümüzde özellikle televizyonun etkisiyle birlikte yavaş yavaş popüler kültürün kitle kültürünün yerini aldığı görülmektedir ve popüler kültürün hedefleri bağlamında herhangi bir sınırlama bahis konusu değildir.

Popüler kültüre eleştirel olmayan yaklaşımlar, bu kültürün yaratıcı ve otantik olduğunu ileri sürerken, popüler kültürü eleştirenler, örneğin Frankfurt Okulu, bu kültürü

²⁸ Aynı, s.70.

²⁹ Aynı, s.71-72.

önemsiz, tecimselleşmiş ve edilgin olarak tanımlar.³⁰ Bu bakış açısıyla 'popüler kültür', 'kitle kültürü' ile eşleştirilir.

Kitle kültürüne, bu kültürün bunca yaygınlığına karşı demokratik olmadığı için karşı çıkarlar. Çünkü ne bu kültürü üretenler, ne de tüketenler özgürdür; ikisi de sisteme bağımlıdırlar. Elbette teknoloji ve sanayileşme gibi kavramlar Frankfurt Okulu'nun çözümlemesinde de özsemdir, ama onların eleştirisindeki ana sorun, varolan eşitsiz (irrasyonel) toplumun, kitle kültürü aracılığıyla 'kendini olumsuzlayacak' unsurları yok etmesi, değilse bile evcilleştirmesidir. Teknoloji de hayatın her alanına yayılıp genişleyerek, kültür endüstrisinin etkinliğini, dolayısıyla sistemin tahakkümünü artırmaya yardımcı olmaktadır.³¹

Frankfurt Okulu eleştirisindeki temel kavram 'kültür endüstrisi'dir. İleri kapitalist toplumlarda kitle iletişim araçları birer kültür endüstrisi haline gelmişlerdir. Bunların ürettikleri kültür gerçek (yani otantik) değil, şeyleşmiş yapay bir kültürdür. Dolayısıyla 'kültür endüstrileri'nin yaydıkları kitle kültürünün özgün, kendiliğinden hiçbir yönü yoktur. Sanat özerkliğini yitirmiş; pazarlanabilir, değiş tokuş edilebilir nitelikteki diğer tüketim mallarından farklılığı kalmamıştır. Sanatın metalaşması kitle kültürünün klasik sanatın en 'olumsuz' örneklerini bile içinde özümsemesine olanak vermiştir. Sonuçta, sanat da kitle kültürüyle birlikte toplumsal hiyerarşiye 'itaat'in gerekliliğini anlatır olmuştur. Dolayısıyla Frankfurt Okulu'nun kitle kültürü eleştirisi, esas olarak bu yapay kültürün toplumsal adaletsizliklerin sürüp gitmesine yönelik işleviyle ilgilidir.³²

Televizyonun üretimi 'yüksek kültürü' tehdit eden veya 'var olan düzenin devamını sağlayan' yapay bir içeriktir. İzleyici ise bu içerik karşısında çaresizdir,

³⁰ Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü*, (Ankara: Ark Yayınevi, 1994), s.181.

³¹ Erol Mutlu, *Televizyonu Anlamak*, (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1991), s.20-21.

³² Erdoğan ve Alemdar, *Ön.ver.*, s.216.

edilgindir. Kültür endüstrilerinin içeriği bu edilgin izleyiciyi 'manipule' etmektedir.

Bu okula göre insanlar dilin 'yorumlayıcı dairesi' içinde bağımlı kültürün tutsağıdır ve kitle iletişim araçları ve kitle eğlencesi, Adorno'nun deyimiyle 'kültür endüstrisi', endüstrileşmiş kitlelerin bilincini o denli kolonileştirdi ki, kitleler artık direnmeyi bile düşünemezler. Sermayenin savunucuları sahiplenme yoluyla popüler kültür örgütlerini denetimle kalmazlar, aynı zamanda popüler düş kurma üzerinde de egemenlik uygularlar.³³

McLuhan'ın 'Küresel Köy'ü

McLuhan, tarihi değişim helezonunda, üyeleri, liderlerini, din adamlarını veya şamanlarını dinlemek için hep beraber köy meydanında toplanan kabile toplumlarınıninkine benzer - ancak daha farklı ve daha yüksek bir seviyedeki - bir duruma döndüğümüzü söylüyor. Bu açıdan, bizler, onun ifadesiyle 'dünya köyü'nün üyeleriyiz artık. Okumaya, yazılı yazılı eserler dayalı medeniyet sona erdi. Yeni sözlü medeniyetimizde anlamsız düşünce tarzının yerine McLuhan'ın sözünü ettiği gibi esas itibarıyla imaja dayalı algı ve düşünce çeşidi geçecek.³⁴

McLuhan'a göre basına dayanan uygarlık telgrafın gelişmesiyle gücünü kaybetti, radyo ile de egemenliğini yitirdi ve televizyonda öldü. McLuhan'a göre, basın, akıl çağını, bilimsel mantığı ve insan özgürlüğünün insanın akılcılığının sonucu olduğunu savunan liberal geleneği yükseltti. Akıl üzerinde çok durma insanın kendinden ve doğadan yabancılaşmasıyla sonuçlandı. Televizyon gelişmesindeki bağımsız gelişme yabancılaşmayı ortadan

³³ Aynı, s.220.

³⁴ Martin Esslin, TV Beyaz Camın Arkası, Çev: Murat Çiftkaya, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1991), s.12.

kaldırarak, başka bir deyişle McLuhan'a göre, modern teknoloji yabancılaşmış kişileri kendi gerçek doğalarıyla ilişkiye sokacak.³⁵

McLuhan teknolojiyi tarihsel koşullardan ve toplumun maddi, ekonomik-siyasal tabanından soyutlamıştır. Bilinci, yabancılaşmayı, değişimi teknolojinin saptadığını belirtir, fakat bunu toplumsal yapı ve ilişkilerle ilişkili olabileceğinin yakınından bile geçmez. Elektronik teknolojinin, enformasyonun ve toplumsal gücün belli çevrelerde toplandığını görmez ya da görmezlikten gelir.³⁶

İnsanın TV Seyretme İhtiyacı ve TV'de Manipulasyon

İnsanlar kendilerine verileni hiç tepkisiz kabul etmekte ve tüketmektedirler. De Fleur ve Ball-Rokeach da insanların televizyon izlerken karşılayabildikleri kişisel ihtiyaçlardan bazılarının 'günlük problemlerden, baskılardan ve stresten uzaklaşmak ve hayali bile olsa farklı bir ortamda rahatlatma ve değişiklik yaşama ihtiyacı' olarak belirtmektedirler. Elihu Katz ve arkadaşları da insanları televizyon seyretmeye yönelten ihtiyaçlardan birini 'streten kurtulma ihtiyacı' olarak belirtmişlerdir.

İnsanları televizyonun karşısına iten bu sebepler, insanlar arasındaki birincil etkileşimin yok olmaya başladığını, hatta yok olduğunu gösterir. Kendisine ve topluma yabancılaşmış birey, egemen ideolojinin güdümü altındaki televizyonun karşısına geçtiği zaman kendisine ne verilirse almaya hazırdır.

Körfez Savaşı sırasında, ilk söylenenleri tartmaksızın, iki taraflı sansürün etkisiyle, yönlendirmenin aşikar olduğu bir ortamda, canlı yayın adına, yayının

³⁵ Erdoğan, Alemdar, Ön.ver., ss.156-162.

³⁶ Aynı, s.169.

sürekliliğini sağlamak için, yetkililerin her söylediğini gerçeğin biricik ifadesi olarak sunan Amerikan televizyonu kendini önemli bir biçimde örseledi. Bu yayınları seyreden herkes manipüle edilmişti.³⁷

Savaş sırasında, petrol sızıntısından dolayı meydana gelen kirlenmede kanatları yağa batmış ve uçamayan zavallı bir kuşun görüntüsünü tekrar tekrar gösterdiler (aynı anda başka bir yerde, savaşın içinde yüzlerce insan ölüyordu). Üstelik bu görüntülerin de 10 yıl önce Fransa'nın Bretagne bölgesinde çekildiği ortaya çıktı.³⁸

Stern Televizyonu geçen yıl yayınladığı otuzdan fazla belgesel filmin uydurma olduğunu anladı. Yönetmen Michael Born izleyicinin neye gereksindiğini kavrayabilecek ustalığa sahipti. Born her hafta neo-Nazileri, sağlığa aykırı koşullar altında az bir ücretle çalışan çocukları ve Ku Klux Klan toplantılarını bulup çıkartıyordu. Bir seferinde yine, Stern'e gerçek ABD arşivlerinden yararlanarak son Ku Klux Klan etkinliklerini konu alan bir film verdiğini ileri sürdü. Ancak Stern yetkilileri örgüt üyelerinin Alman olması durumunda ilgi çekeceğini söylediler. Bunun üzerine Born annesine on tane beyaz giysi hazırlattı. Tek amacı neo-Nazi etkinliklerini araştırmak olan bir örgütün çabası olmasaydı, Born asla yakalanamayacaktı. Soruşturma için filmi inceleyen yetkililer önce yeni bir faşist örgütü su yüzüne çıkarttıklarını sandılar. Ancak iki yıllık bir araştırma sonucunda örgüt üyelerinin Born'un oyuncu kadrosu olduğu anlaşıldı. Dahası, suçun işlendiği yerde neo-Nazilerin yakmaktan hoşlandıkları komünist yayınlar yerine, kömüre dönüşmüş bir Jackie Collins romanının kalıntıları bulununca, olay tüm çıplaklığıyla gözler önüne serilmiş oldu. Benzeri onlarca

³⁷ Aydın Uğur, 'Zihinlerin Yeni Efendileri: Medyalar', Enformasyon Devrimi Efsanesi. Der: Yusuf Kaplan. (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1991), s.238.

³⁸ Turam, Ön.ver., s.137.

olayın ortaya çıkmasıyla Born dört aylık bir hapis cezasına çarptırıldı.³⁹

SONUÇ

'Televizyondaki saçma sapan programlara hiçbir itirazım yok. Televizyondaki en iyi şeyler bu saçma sapan programlardır. Çünkü hiç kimseyi ya da hiçbir şeyi ciddi olarak tehdit etmezler. Ayrıca bir kültürü ürettiği apaçık saçmalıklarla değil, kayda değer saydığı şeylere bakarak ölçeriz. Bizim problemimiz burada yatar; zira televizyon, en saçma ve dolayısıyla en tehlikeli haline, büyük emeller peşinde koştuğu zaman, kendisini önemli kültürel konuşmaların taşıyıcısı olarak sunduğu zaman kavuşur' diyor Postman.⁴⁰

Televizyon, bugün, bütün dünyanın tanıdığı kitle kültürünün en yaygın ve popüler aracı olarak kullanılıyor. Kitle kültürü bir tek amaç için üretilmişti; çağın getirdiği değişimlerden rahatsızlık duyan kitleleri, yaşadıkları sıkıntılardan, bir anlamda da gerçeklerden uzaklaştırmak ve onları sürekli renkli hayal dünyalarında yaşatarak oyalamak. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için televizyonun bütün özellikleri uygundur. Kitlelerin tepkisiz bir durumda, yarı uykulu bir halde korunması, yaşadıkları sıkıntıların ucuz eğlencelerle unutturulması amacıyla, günümüze kadar televizyonun bütün özellikleri oluşmuştur.

Televizyon yayınlarının amacı, tekelci rejimlerde ya da birden fazla televizyon örgütünün bulunduğu çoğulcu rejimlerde, siyasal iktidarın ideolojisini yaymak ya da desteklemek ve toplumu bu yönde yönlendirmektir.⁴¹

³⁹ *The Guardian*'dan çeviren Rita Urgan, 'Pinokyo'nun Pabucu Damda', *Cumhuriyet(Pazar Eki)* (11 Ocak 1998), s.2.

⁴⁰ Neil Postman, *Televizyon Öldüren Eğlence*. Çev: Osman Akınhay. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994), s.26.

⁴¹ Sedat Cereci, *Büyülü Kutu Büyülenmiş Toplum*. (İstanbul: Şule Yayınları, 1992), s.19.

Televizyon yayınlarının özel kuruluşlar tarafından düzenlendiği ülkelerde de televizyon, dolaylı olarak siyasal iktidarın sözcülüğünü üstlenen ya da politikalarına destek veren bir örgüt olarak karşımıza çıkar. ABD'de yüzlerce istasyon hergün yirmi dört saat, milyonlarca insanı yaşamın katı gerçeklerinden uzaklaştırmak, sarhoşluk veren görüntülerle, sözlerle örülmüş hayal dünyalarında gezdirmek için çaba harcamaktadır.⁴²

Televizyonun bağımsız düşünceden yoksunlaştırdığı seyircisine otomatik olarak empoze ettiği betonlaşmış gerçekler söz konusudur. Bunun sebebi de sadece televizyon sorumlularının bizleri aldatmaya çalışmaları değildir. Bir diğer nedeni de seyirciyi bir görgü tanığı haline getirmesidir. Görgü tanığı da gördüklerinden asla şüphe etmez. Felaketin kaynağı da buradadır. Çünkü birçok yargıcın da bildiği gibi, görgü tanığının anlattıkları - ne kadar içten olursa olsun - her zaman gerçeği yansıtmaz. Gördüğünü anlattığını sanır, ancak anlattığı, aslında gördüğünü sandığıdır. Bu durumda, anlattıklarından ne kadar az şüphe ederse, tehlike o kadar büyüktür. Çünkü, gördüğünü sandığı için kestirip atar, nüanslara tahammülü yoktur, itiraz edene karşı ise kindardır.⁴³

Mills'in deyimiyle, toplama bireyler yığınının dönüştürülen kitleler kitle iletişim araçlarıyla biçimlendirilmekte, insanların anında ve etkili yanıtlar vermesine olanak bırakmamaktadır.

⁴² Aynı, s.20.

⁴³ Laurent Laplante, 'Televizyon: Düşünmeyi Engelleyen Makine', Medya Dünyası, Der: Jean-Marie Charon. Çev: Oya Tatlıpınar. (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), s.142.

KAYNAKÇA

1. Cereci, Sedat. Büyülü Kutu Büyülenmiş Toplum. İstanbul: Şule Yayınları, 1994.
2. Erdoğan, İrfan ve Korkmaz Alemdar. İletişim ve Toplum. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1990
3. Esslin, Martin. TV Beyaz Camın Arkası. Çev: Murat Çiftkaya. İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
4. Groombridge, Brian. Televizyon ve İnsanlar. Çev: İbrahim Şener. İstanbul: Der Yayınları.
5. Halloran, James D. Televizyonun Etkileri. İstanbul: İstanbul Reklam Yayınları, 1973.
6. Laplante, Laurent. 'Televizyon: Düşünmeyi Engelleyen Makine'. Medya Dünyası. Der: Jean-Marie Charon. Çev: Oya Tatlıpınar. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
7. Marx, Karl. 1844 Felsefe Yazıları. Çev: Murat Belge. Ankara: V Yayınları, 1986.
8. Mills, Charles W. İktidar Seçkinleri. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.
9. Mutlu, Erol. İletişim Sözlüğü. Ankara: Ark Yayınevi, 1994.
10. _____ . Televizyonu Anlamak. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1991.
11. Niel, Mathilde. 'Teknoloji Görüngüsü: İnsanın Kurtuluşu mu, Yabancılaşması mı?'. Yeni Dergi. 6,72:183-92, Eylül 1970.
12. Oskay, Ünsal. 19. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri. İstanbul: Der Yayınları, 1993.
13. Postman, Neil. Televizyon Öldüren Eğlence. Çev: Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.
14. Tolan, Barlas. Çağdaş Toplumun Bunalımı Anomi ve Yabancılaşma. Ankara: Toplum Bilimleri Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1980.
15. Turam, Emin. Medyanın Siyasi Hayata Etkileri. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1993.

- 16.Uğur, Aydın. 'Zihinlerin Yeni Efendileri: Medyalar'. Enformasyon Devrimi Efsanesi. Der: Yusuf Kaplan. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1991.
- 17.Urgan, Rita (The Guardian'dan çeviren). 'Pinokyo'nun Pabucu Damda'. Cumhuriyet(Pazar Eki). 11 Ocak 1998.

